

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Чекан Наталії Володимирівни «Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами в Україні», подану до захисту у разову спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми, обраної для дисертаційного дослідження обумовлена декількома обставинами: по-перше, – значним зростанням у 2023 році (+ 70,7 %) насильницьких кримінальних правопорушень вчинених маргінальними групами, особливо проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (+ 40,0 %); по-друге, – потребою з'ясування причинного комплексу таких процесів, особливо впливу на них умов воєнного стану, викликаного широкомасштабним вторгненням (війною) РФ на територію України; по-третє, – розробленням й удосконаленням заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання реалізації насильницьких практик маргінальними групами задля зниження негативних соціальних наслідків, ризиків і процесів віктимізації, як загальної, так і спеціальної; по-четверте, – прискоренням процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України, що вимагає впровадження в правоохоронну й правозастосовну практику визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини.

Вплив «воєнного синдрому», глобалізація світової економіки і науково-технічного прогресу, взаємодія різних соціальних груп у всьому світі, викликають поступові зміни у системі цінностей, особистих і громадських орієнтирах, у тому числі, деформацію соціальних структур і культурної ментальності. Це призводить до порушення принципу рівності, різкого соціального розмежування, безробіття, інфляції, корупції та бідності. Ці соціальні явища стають визначальними та сприяють появі значної кількості дезадаптованих осіб, які опиняються на «узбіччі» соціальних процесів – маргіналів. Зокрема, особливе місце серед цих проблем займає поширення процесу маргіналізації суспільства в Україні, яке викликано умовами воєнного стану, деформацією соціокультурних, ідеологічних, політичних і економічних основ життя, втратою ціннісних орієнтацій та невпевненістю людей у власному майбутньому, погіршенням рівня життя населення країни. Ці зміни у суспільстві ведуть до таких негативних явищ, як наркотизація, алкоголізація населення, проституція, збільшення кількості бездомних та безробітних, а також зростання кількості людей із психічними захворюваннями.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Вивчення дисертації та наукових публікацій авторки дає можливість підкреслити

логічність структури дослідження, що надало автору можливість визначити мету, сформулювати об'єкт і предмет дисертації, окреслити завдання наукової роботи та системно й комплексно підвести підсумки, закріпивши їх у висновках, авторським баченням розв'язання теоретичних й практичних проблем зменшення рівня, суспільної небезпеки та негативних наслідків насильницьких кримінальних практик маргінальних груп.

У роботі авторкою використано сукупність загальнонаукових, окремонаукових й міждисциплінарних методів пізнання, які дали змогу реалізувати праксеологічний підхід до формування кримінологічних засад запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами з визначенням шляхів розв'язання низки теоретичних і прикладних проблем в діяльності органів поліції та громадськості.

Дисертантка проаналізувала значну кількість джерел (204 найменувань) та вивчила роботи інших науковців, що надало можливість вирішити наукову задачу у розробці комплексу заходів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами.

Як позитив слід відмітити, що основою дисертації стала значна **емпірична база дослідження**, зокрема зведені результати вивчення 350 вироків винесених судами України упродовж 2016–2023 рр. щодо насильницьких злочинів учинених маргінальними групами за ст. 115, 121, 126-1, 186, 187, 257 Кримінального кодексу (КК) України; узагальнені результати опитувань 230 слідчих, 145 дільничних офіцерів поліції та 90 працівників ювенальної превенції Національної поліції України у Житомирській, Вінницькій, Закарпатській, Київській, Львівській, Одеській, Чернігівській областях; аналітичні узагальнення МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України; результати багаторічного вивчення оперативно-розшукової, слідчої та судової практики на підставі значного досвіду роботи автора у підрозділах поліції.

Результати наукового дослідження викладено у восьми наукових публікаціях за темою дослідження, серед яких три статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, одна – у міжнародному фаховому виданні, чотирьох тезах доповідей і наукових повідомлень на науково-практичних конференціях, а також у тексті методичних рекомендацій розроблених за участі автора.

Отже, дисертація Наталії Чекан за темою «Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами в Україні» виконана на високому теоретичному й практичному рівнях.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Наукові положення і результати, що винесені на захист, отримано завдяки використанню різноманітних методів,

таких як теоретичний аналіз і синтез, логіко-юридичний, соціологічні, психологічні, статистичні методи, а також ґрунтовної емпіричної бази.

Постановка завдань, визначення мети, об'єкта та предмета дослідження є чіткими, зрозумілими й такими, що цілком відповідають загальним вимогам підготовки такого виду робіт. Завдання наукового пошуку виконано на достатньому методологічному рівні, а дисертантка опанувала необхідні компетенції для рівня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Розкриті та обґрунтовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджені й надалі можуть бути використані у: законотворчій діяльності, правозастосовній діяльності правоохоронних органів, освітньому процесі та науково-дослідній роботі – під час приведення у відповідність національних нормативних актів з питань запобігання насильницьким злочинам вчиненим маргінальними групами до вимог міжнародних документів; підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінології, аналізу та прогнозування вчинення кримінальних правопорушень, а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовці бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Наукова робота Наталії Чекан виконана державною (українською) мовою та має чітку структуру, що відповідає вимогам МОН України та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії. Дисертація містить анотацію, список публікацій, зміст, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, які охоплюють дев'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінки, із них основний текст дисертації – 196 сторінок

Аналіз змісту роботи свідчить про те, що в результаті проведеного дослідження дисертанту вдалося вирішити поставлені задачі та отримати нові, поглиблені для науки результати. Вивчення дисертаційної роботи свідчить про самостійність проведеного дослідження, його актуальність і достатній науковий рівень, суттєве теоретичне і практичне значення.

У першому розділі дослідження проведений ретроспективний аналіз генези наукових досліджень проблем маргінальності та маргіналізації населення в Україні на такі етапи: I-й) початок дослідження маргіналізаційних процесів населення як культурного явища, вивчення феномену особи-маргінала, основа вивчення – культурний конфлікт (кінець XIX – поч. XX ст. – видатні європейські вчені, які започаткували та заклали основу вивчення маргінальності: Г. Зіммель,

Дж. Ройс, Г. Мюнстерберг та ін.); II-й) розвиток ідеї маргінальності в контексті переміщення громадян з однієї соціальної групи в іншу, практичні дослідження у роботах представників урбан-соціології американської та західноєвропейської кримінологічних наукових шкіл (1920 р – 1991 р – М. Гольдберг, Р. Парк, Е. Стоунквіст); III-й) – формування кримінологічної характеристики маргінальності в Україні, дослідження особи-маргінала, встановлення причин та умов маргіналізації населення (1991 р. – по т.ч: В. М. Волосевич, Ю. Ю. Бродецька, О. М. Джуза, В. М. Дрьомін, Г. А. Зубко, В. Г. Писарев, Ю. М. Стрелковська, М. О. Черниш та ін.).

Під час аналізу зарубіжного досвіду авторка говорить про американську та європейську традицію трактування поняття «маргінальність». Перша спрямована на вивчення «культурного конфлікту», який зумовлений переходом особи із однієї спільноти в іншу з протилежними поглядами, традиціями, звичаями, субкультурою, поглядами й стилем життя. Друга зосереджує увагу на вивченні соціальної маргінальності, її об'єктивності, визначенні причин та умов як негативного явища, тобто аналізі маргінальності та соціальної структури соціуму в певний період розвитку. Переосмислення маргінальності в контексті сучасної ситуації в Україні дало підстави виділити два рівні поняття маргінальності: по-перше – як проєкцію загальної маргінальної ситуації, характерної для українського суспільства, особливо в умовах воєнного стану та окремих соціальних груп; по-друге – перебування особи в маргінальному статусі, що зумовлений життєвими обставинами.

Другий розділ дослідження присвячено формуванню кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, які вчиняються маргінальними групами.

Наголошується, що деформаційні процеси особи, які супроводжуються такими негативними соціальними явищами як значний рівень безробіття, алкоголізація, наркотизація, проституція, безпритульність, бездоглядність, жебрацтво та інші, спричинили посилення насильницьких форм протиправної поведінки представників маргінальних груп. Так, зокрема у 2023, критично, на 70,7 % зросла кількість вчинених насильницьких злочинів маргінальними групами, зокрема зґвалтувань (+40,0 %), нанесення тяжких тілесних ушкоджень (+17,7 %), хуліганств (+13,7 %), розбоїв (+9,2 %), вбивств (+2,8 %), із них у стані алкогольного сп'яніння – 60 %, наркотичної ейфорії – 49 %.

З'ясовано, що детермінація вчинення насильницьких злочинів маргінальними групами посилилась і поширилась через воєнні дії на значній території держави, міграційні процеси, об'єктивне зростання соціального розшарування й агресії в суспільстві, зміни ціннісних орієнтирів і масову десоціалізацію населення, збільшення наявної в обігу зброї, послаблення захисту особи з боку уповноважених державних (громадських) інституцій, мінімізації

моніторингу криміногенної ситуації та оцінки результативності вжитих профілактичних заходів щодо окремих груп населення тощо. Такі негативні тенденції поглибили процеси маргіналізації та істотно вплинули на зростання маргінальної злочинності, яка виявилася не тільки результатом багатопланової детермінації, а й самодетермінації. Маргінальна поведінка у механізмі вчинення насильницьких злочинів зумовлена негативним впливом, якими є зловживання алкогольними напоями, наркотичними засобами, психотропними речовинами, при цьому заподіюється істотна шкода підсистемі диспозицій, установок особи у бік примітивізації потреб, обмеженості життєвих інтересів та, як наслідок, розлад соціальнокорисних зв'язків, дезадаптація, соціально-психологічне відчуження, слабкість стримуючих насильницьку девіантну поведінку механізмів.

Причинно-наслідкові зв'язки між маргінальністю й насильницькими злочинами обумовлені не тільки воєнно-політичними, економічними, соціальними, психологічними детермінантами. З погляду соціального статусу, ролі й місця особи в суспільстві маргінальність автор визначає, як стан кризи, пережите індивідом під впливом навколишнього оточення, що виражається в такій зміні способу життя, цілей і спрямованості, які можуть призвести до її десоціалізації та конфлікту.

У третьому розділі дослідження розроблено комплекс основних напрямів запобіжних заходів щодо відвернення, недопущення та припинення насильницьких злочинів, що вчиняються маргінальними групами авторка розглядає, як складову державної політики боротьби зі злочинністю, суспільним призначенням якої є захист інтересів держави, суспільства і громадян від насильницьких посягань вчинених маргінальними групами.

Стратегічними напрямками реалізації державної політики у сфері запобігання насильницькій злочинності маргінальними прошарками населення є:

1) покращення адаптованості особи, особливо молоді, до суспільних трансформацій, у тому числі й воєнних подій (алкоголізація, наркотизація, міграція та ін.; морально-психологічне оздоровлення молодіжного середовища, створення сприятливих умов для повноцінної соціальної адаптації і розвитку з метою подолання відчуження від суспільних цінностей та правових норм, уповільнення маргіналізації та криміналізації);

2) запобігання втягненню у насильницьку протиправну діяльність криміногенним маргінальним середовищем (нейтралізація негативного впливу маргіналізаційних форм, що сприяють формуванню психології досягнення протиправних цілей, у тому числі збагачення, засобами кримінального насильства);

3) запобігання формуванню агресивних, насильницьких проявів (перешкоджання впливу насильницьких форм поведінки маргіналізаційних груп та близького оточення, які полегшують вибір кримінального варіанта поведінки);

4) пошук, випередження, усунення, відвернення і припинення замислених, підготовлюваних і вчинюваних насильницьких злочинних посягань, що передбачає декілька етапів: а) виявлення маргінальних груп, маргінальних осіб, які схильні до агресивної, насильницької поведінки, постановка їх на профілактичний облік; б) проведення спеціально-профілактичних заходів, у тому числі оперативно-розшукових, а саме збирання, перевірка, фіксація, накопичення й аналіз інформації на предмет підтвердження намірів вищеназваних осіб, груп вчинити кримінальне протиправне посягання; в) вжиття індивідуальних запобіжних заходів, спрямованих на відмову від реалізації злочинного наміру, планування та підготовки вчинення насильницьких злочинів; психологічна корекція особи.

Список використаних джерел охоплює 204 посилання на 20 сторінках. Зазначене дає підстави стверджувати, що дисертація Чекан Н.В. відповідає встановленим вимогам, є завершеною науковою працею, результати якої виконують актуальне наукове завдання, зокрема розроблення рекомендацій та конкретних пропозицій щодо удосконалення механізму запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами в Україні, є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації на практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Наталії Чекан за темою «Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами в Україні» може бути рекомендовано для використання при розробленні й удосконаленні відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовці методичних рекомендацій з питань організації запобігання насильницьким злочинам підрозділами Національної поліції та інших сил сектору безпеки України; в освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, у науково-дослідних розробках правничих наукових закладів і установ, під час підготовки посібників, підручників, монографій та інших наукових публікацій, планування досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Наталії Чекан, необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту:

1. На с. 73 дисертації авторка надає поняття особи маргінала – як сукупності ознак і властивостей, які викликають неоднозначність внутрішнього змісту та поведінки (взаємодія біологічних та соціально-набутих якостей і властивостей, що зведені в ієрархію певних особистісних цінностей спричиняючи гострий та антагоністичний конфлікт, що призводить до зламу загальновизнаної системи й призводить вихід особи за межі соціуму), у той же час зумовлюючи негативне

ставлення індивіда до норм права, правових явищ та їх порушення, вчинення протиправних діянь.

Вбачається, що запропонований підхід дещо звужує саму проблему маргінальності, що в свою чергу збіднює можливості застосування концепції маргінальності, зокрема у кримінології в контексті пояснення причин злочинності, оскільки в такому разі з поля зору кримінологів автоматично випадають цілі групи населення, що не є представниками «соціального дна», проте перебувають у маргінальному стані в сучасному суспільстві, – «нові маргінали».

2. Викликає певний інтерес кримінологічний аналіз складу маргінальної поведінки (підрозділ 1.3). Водночас, не можна заперечувати взаємозв'язок правопорушень із об'єктивними деформаційними процесами в житті суспільства, що виражається у впливі на свідомість громадян, при якому відбувається деформація ціннісних орієнтацій суб'єкта у бік їх індивідуалізації. Відсутність законних способів реалізації особою прав і свобод сприяє використанню незаконних можливостей задоволення потреб (підрозділ 2.2). Саме на підставі негативних обставин навколишньої дійсності відбувається руйнування одного або декількох елементів причинного ланцюжка механізму правомірної поведінки, що і є фактором появи протиправної поведінки. Такі позиції рецензента потребують обґрунтування під час захисту.

3. Комплекс загальносоціальних заходів з властивими йому масштабністю, різносторонністю та всеохоплюючим характером становить базу, фундамент для здійснення спеціально-кримінологічного запобігання, проведення профілактичних заходів уповноваженими державними органами, у тому числі й правоохоронними.

Тому, видається, що загальносоціальні заходи в контексті предмету дослідження повинні перш за все бути спрямовані на молодь, сприяння реалізації таким прошарком суспільства своїх можливостей. При цьому, наявність особливостей при застосуванні заходів запобігання визначається специфікою: правового і фактичного становища молоді як соціально-вікової групи суспільства, що знаходиться в стані постійного інтенсивного розвитку та формування; детермінацією насильницької поведінки; особистісних якостей на кожному етапі розвитку осіб віком від 14–35 років.

4. Робота значно виграла б від того, якби авторка розробила проєкт методики оцінки ризиків вчинення правопорушень маргінальними групами населення, у тому числі вірогідності застосування різних форм насильства у продовжуваних або повторних злочинах, а також настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, у тому числі, смерті постраждалої особи. Названі методики могли б стати серйозним кроком у розвитку прикладної кримінології.

Ці зауваження і побажання є рекомендаційними, загалом не позначаються на позитивній оцінці дисертації та спрямовані на поглиблення наукової дискусії під час прилюдного захисту.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення як дисертаційної роботи, так і наукових публікацій авторки фактів порушення академічної доброчесності не виявлено. Дисертація Наталії Чекан є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації поставленим вимогам. Дисертація Чекан Наталії Володимирівни за темою «Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами в Україні», що подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», є самостійною завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки, відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами від 03.04.2019 р. № 283), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами від 31.05.2019 р. № 759), та пп. 5–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21.03.2022 р. № 341), а її авторка Чекан Наталія Володимирівна заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

учений секретар секретаріату Вченої ради

Національної академії внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

Віталій ВАСИЛЕВИЧ